

ГРАММАТИКН

СЛАВѢНСКИА ПРАВНАНОЕ
СЪНТАМА,

Потщаниеть Многогрѣшнаго Мнѣха
Мелѣтіа Смотрискогѡ, въ
Коиновѣи Братства Церковнаго
Вѣленскагѡ, при храмѣ соше
стаѣ Престѡгѡ и животоуспѣшаго Аѣа,
назданнаго странствѣющаго снн
сканнои и прижитое :

Аѣта ѿ воплощенїа Бѣа Слова аѣа.
Правнущѣ Аѣлскїи престѡл
великна Божна Константинопо
скаа Церкве Вселѣнскомѣ Па
тріархѣ Г : Ѡцѣ Тїмоѣю.

Вѣленскомѣже Коиновѣю пред
стателствѣющѣ Г :

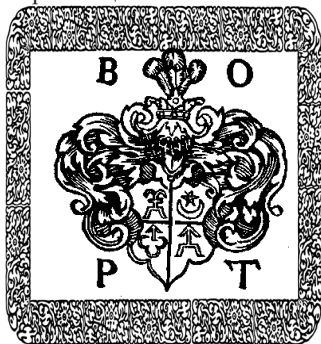
Ѡцѣ Леонтїю Карповнѣу
Архімандрїтѣ.

ѿ Ѣ В Ю.

ББК 81.2Укр-9

УДК 811.163.1'36

Перекладено українською мовою під час реалізації студентського проєкту «Notre Gramme d'Ukraine: 400 років «Граматичі» Мелетія Смотрицького».



У виданні перекладено перший розділ «Граматики слов'янської» видатного українського полеміста, мовознавця, випускника Острозької академії Мелетія Смотрицького. До середини XVIII ст. вона була єдиним підручником із граматики в Україні, Московії та Білорусі й мала потужний вплив на мовознавство всіх слов'янських народів.

Через 400 років студенти та студентки відновленої Острозької академії взяли до рук «Граматичу» свого Вчителя й вирішили надати їй нового дихання.

Для поціновувачів і поціновувачок українського слова...

Г 76

Граматика слов'янської правильності синтагма / переклад із церковнослов'янської. Острог, 2019. 38 с.

ГРАМАТИКИ**слов'янської правильности****синтагма,**

старанням багатогрішного монаха

Мелетія Смотрицького в кіновії

братства церковного Віленського,

при храмі Зішестя Пресвятого і

Животворного Духа,

утвердженням мандрівника здобуте

й призвичаєне.

Року від утілення Божого Слова

1619.

Правителеві Апостольського

престолу великої Божої Константи-

нопольської Церкви Вселенському

Патріарху пану Отцю Тимофію.

Представникові віленської кіновії

отцю пану Леонтієві Карповичу

архимандриту.

У Єв'ї.



Автор шкільним учителям

Д[идаскаломъ] Г[ловенскимъ] и Т[щателемъ]
З[доровья] З[ычить]

Дидаскалам слов'янським і учням здоров'я зичить.

Досвід використання граматик грецькою і латинською мовою мав значну користь, яку слов'янській мові теж варто пізнати, і згодом указати на подібний досвід, що буде залежати від Вашої пильності, ревний учителю.

Відаєте-бо ті, хто вчив мистецтво грецької чи латинської граматики, що вона тяжіє як до поняття чистоти мови, так і правильної, і створеної згідно з природою діалектів і мовлення, і написання, і розуміння букв.

Усіляка користь, яку граматики вищеназваних мов зазвичай приносили, безсумнівно, і слов'янська граMATика у своїй слов'янській мові принести може: навчити в словах розрізняти граматичні частини слова (мови); навчити відмінювати імена й дієвідмінювати дієслова згідно з властивістю закінчень (що нам дуже потрібно) власне слов'янської мови; навчити порядку й побудови речень, їх послідовності для легшого формування думки під час створення текстів. Укаже на неправильно вжите речення; укаже на надмірність й укаже на недостачу. Навчить розмовляти і читати слов'янською, і писати окремо,

і прочитане легко розуміти, де завдяки їй належним старанням вашим прочитані будуть звичним шкільним способом слов'янські лекції і руською мовою перекладені, як-то з притч Соломонових або з премудростей його чи Сирахових, або інше, що чистою мовою слов'янською з грецької перекладене. При тому “Лексис” буде трактовано, аргументи надано, діалект у звичайній шкільній розмові слов'янській між учнями заборонено. Відразу за таким вашим пильним старанням, у надії на поміч Божу, обіцяю піднесення слов'янської мови в народів нашому, розуміння її, уживання й користь, яка занедбана, а для церкви нашої природною будучи, бо потроху народ наш набожним став.

Від однієї тільки цієї мови, якою він говорив, буде залежати, щоб наглядові, опіці та промислові вашому довірені діти й немовлята даремно не тратили своїх років і часу, чого назад повернути не можна, і за це в день Страшного суду Христового ви будете відповідати.

Діткам, які починають навчатися, нехай до вивчення буде подано буквар, або як зазвичай казали раніше – алфавітар, із тієї ж граматики взятий, щоб разом із мовою з дитячих літ звикали до граматичного відмінювання.

За Часословом і Псалтирем (яких не можна забувати) вивчайте граматику з тлумаченням, тобто з прикладами уживання буде вона корисна. Коли

хтось сам граматичного мистецтва не вчив, той і дітям, і немовлятам, які вже вміють читати по-слов'янськи, до вивчення давати його повинен для швидкого й легкого запам'ятовування; у разі зарахування їх до школи граматики зрозуміла для них буде й мистецтво її вживання матиме користь. Як уже йшлося, у цій граматиці для вас, учителі, зібрано імена й дієслова, які ви можете подати учням, що, певний, завдяки старанням вашим збереже сам час; чи дасть нам Господь Бог здоров'я, і чи допоможе добродушний Бог швидко здолати труднощі. Будьте здорові, любі, і про працелюбів моліться.





ЩО ТАКЕ ГРАМАТИКА?

Це відоме мистецтво, що вчить правильно і говорити, і писати.

Скільки є частин граматики?

Чотири: { ортографія,
етимологія,
синтаксис,
просодія.

Чому вчать чотири частини?

Ортографія вчить правильно писати і звук у слові правильно наголошувати.

Етимологія вчить розподіляти слова на частини мови.

Синтаксис учить складні речення творити.

Просодія вчить метром чи мірою кількості вірші складати.

ПРО ОРТОГРАФІЮ

Що таке ортографія?

Це перша частина граматики, що вчить знати природу й властивості букв, склад, слово, речення з інтонуванням і розділовими знаками.

Ортографія містить три частини:	{	природа букв, наголошування звука, розділові знаки в реченнях.
---------------------------------------	---	--

Що таке природа букв?

Це правильне написання кожної букви.

Що таке наголошування звука?

Це позначення слів верхньою просодією.

Що таке розділові знаки в реченнях?

Це розділення слів написанням різних знаків у рядку.

ПРО БУКВУ ЧИ ПРО природу букв

Що таке букви?

Це невіддільна частина слова.

Скільки є букв слов'янських?

Сорок:

а, б, в, г або Ґ, д, є, ж, з, з або з, и, ї,
к, л, м, н, о, п, р, с, т, у або ъ, ф, х, ѿ, ц,
ч, ш, щ, њ, ы, ь, ѣ, є або іє, ю або ж, га або
а, ѡ або о, ѓ, џ, Ѡ, ѡ.

Про розподіл букв

Розподіляємо {
букви на: {
 голосні,
 приголосні.

ПРО ГОЛОСНІ

Голосні це: а, є, и, і, о, њ, ь, ѣ, ѡ, ѡ.

Про перший розподіл голосних

Голосні роз- {
поділяємо на {
 самоголосні,
 редуковані.

Самоголосні це: а, є, и, і, о, ѣ, ѡ, ѡ.

Так називаємо їх, оскільки самі собою звук творять; і без них жодного складу не можна створити.

До редукованих належать **ѣ** і **ѡ**. Так названі, бо самі собою не можуть створити звука. У складах же до голосних приєднані; **ѣ**, або тверде, **ѡ**, чи м'яке, закінчення творять, як-от: **ча́стѣ** – **ча́сть**, **крѡ́вѣ** – **крѡ́вь**, **па́дѣ** – **па́дъ**, **пе́рстѣ** – **пе́ръсть** тощо.

Про другий розподіл голосних

Хоч і не творять слов'яни другого розподілу своїх голосних букв на зразок грецького розподілу кількості в складах, бо слов'яни мають інше мистецтво віршування, однак, оскільки ми розуміємо і значення грецького розподілу, і подібність слов'янських голосних і двоголосних букв до грецьких, зважаючи на знання умілих чоловіків за Божою благодаттю,

розподіляємо

голосні на трое:

{	довгі
	короткі
	двовременні.

Довгі це: **и**, **ѣ**, **ѡ**;

Короткі: **ѣ**, **ѡ**;

Двовременні: **а**, **ї**, **ѡ**. Називають їх так,

бо в складах віршового метра кількість ма-
ють: довгі – довгу, короткі – коротку; дво-
временні, або загальні, – загальну, що мають
такі риси: $_$, U; як-от: д'бвы, слово.

ПРО ДВОГОЛОСНІ і про перший їх розподіл

Суть двоголосних $\left\{ \begin{array}{l} \text{типові й} \\ \text{нетипові.} \end{array} \right.$
подвійна:

Узяті типові від греків (аі, еі, оі слов'яни
не вживали) – це: аv, еv, ѡ, и, оу;

від латинян: ѡ, ѡ, іе, ю;

лише слов'янське ы.

Усі нетипові в слов'ян подібні: ай, ей, еv,
ий, ій, ой, ый, оуї, ђй, ѡй, юй, жй, шй, в'ї.
Бувають не тільки двоголосні, але й триго-
лосні, і чотириголосні, тому що вони скла-
даються з двох голосних, як: аv, еv, оу, ѡ,
іе, ю, ы, ай, ей, ий, ій, ой, ђй, шй, в'ї; інші
– з трьох: оуї, ый, ѡй, ѡй, юй.

Інші складаються з чотирьох, як **жй**;

ав – відповідно аза й іпсилона;

ев – еста й іпсилона;

оу – она й іпсилона;

га і ѿ – йоти й аза;

їє – йоти і еста;

ю – йоти й она;

ы – ера і йота;

ай – аза й іти;

ей – еста й іти;

ев̄ – еста й іпсилона;

ий – двох іт;

їй – йоти й іти;

ой – она й іти;

ѣй – ятя й іти;

ωй – омеги й іти;

υй – іпсилона й іти;

оӯй – она, іпсилона й іти;

ый – ера, йоти й іти;

гай і ѿй – йоти, аза й іти;

юй – йоти, она й іти;

ѿй – йоти, она, іпсилона й іти.

ПРО ДРУГИЙ РОЗПОДІЛ ДВОГОЛОСНИХ

Двоголосні за мірою віршованої кількості, як і голосні, мають три види:

{	довгі,
	короткі,
	спільні.

Довгі це: ав, еу, га, ла, іє, нй, ђй, ы, ый, оу чи ѱ.

Короткі це: ей і ой.

Спільні це: ю і у без о; ай, еу, їй і вй.

Усі тризвукові та чотиризвукові – довгі: оуї, ый, ай, юй, ж і жй.

ПРО ПРИГОЛОСНІ

Приголосні літери є такі: б, в, г, Ґ, д, ж, з, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, з, ѱ, ѱ. Називаємо приголосними, бо не самі собою, а при голосних творять склад і видають звук.

ПРО ПЕРШИЙ РОЗПОДІЛ ПРИГОЛОСНИХ

Перший розподіл приголосних такий:

{	напівголосні,
	безголосні.

Напівголосні це: ж, з, з, л, м, н, р, с, ц, ч, ш, щ, з, ѱ.

Так названі, бо сильніше звучать.

Безголосні це: **б, в, г, Ґ, д, к, п, т, х, ѳ.**

Так названі, бо слабше звучать.

ПРО ДРУГИЙ РОЗПОДІЛ ПРИГОЛОСНИХ

Другий розподіл
приголосних такий:

Змінювальні це:
г, к, х, ц, ж, ч, ш.

Такі слова, як
імена, що на **г, к і х**

змінювальні,
сукупні,
сонорні,
подвійні,
уподвоювані,
чужі.

закінчуються, у місцевому відмінку однини
й у називному, кличному та місцевому мно-
жини **г** змінюють на **з**, **к** на **ц**, **х** на **с**. У клич-
ному відмінку однини – **з** на **ж**, **ц** на **ч**, **с** на
ш, як-от: **дрѳгъ** – **дрѳзѳъ**, **дрѳзеѳъ**, **дрѳзи**,
дрѳже; **члкъ** – **-цѳъ**, **-це**, **-ци**, **члвче**; **дѳхъ** –
-сѳъ, **-сеѳъ**, **-си**, **дѳше**.

Ті, що закінчуються на **ц**, другої чолові-
чої відміни в кличному відмінку однини **ц**
змінюють на **ч**: **ѳтець**, **ѳче**; **агнець**, **агнче**
тощо.

Багато дієслів, що закінчуються **гѳ**, **жѳ**,

кґ, чґ, шґ, у другій особі однини дійсного способу теперішнього часу змінюють г на ж; ж на д; к на ч; ч на т; ш на с, як-от: могґ – мoґєши; виґж – -диши; текґ – течєши; молочґ – -тиши; прошґ – -сиши.

Сукупні це: б, в, г, д, к, п, с, т, х, ц. Такі звуки, які мірою віршового мистецтва перед сонантами приєднані, попередній склад роблять коротким, тобто сукупність творять.

Сонорні це: л, м, н, р. Це звуки, які в тому ж слові приєднані до сукупних, тобто склад короткий роблять.

Подвійні: з, ґ, пс. Звуки, які з двох літер складаються: з – з д і с; ґ – з к і с; пс – з п і с, і своєю властивістю попередній склад подовжують.

Уподвоювані це: ж, ч, ш, ц. Такі звуки, які в кількості віршотворення подвійну силу притягають.

Чужі це: Г, з, ф, ґ, пс, р. Звуки, які від греків запозичені. Слов'янська мова може існувати й без них.

ПОРАДИ

Двоголосні *ав*, *ев*, *єв*, *вн* слов'яни ймовірно вживають у своїй мові подібно до грецьких слів. Грецькою пишемо *ἄβρα*, *εὐαγγέλιον*, *Οδύσσεύς*, *Στάχυς*. За слов'янською ортографією їх правильно пишемо так: *ävра*, *евґліє*, *одвссевв*, *стахвн*. Очевидно, збережені грецькі дифтонги *αι*, *ει*, *οι* й латинський *æ* в обох мовах у словах, які створили слов'яни, уживаємо так: *δίαίτα*, *Φαρισαίος*, *εἰκόνα*, *Βασιλείος*, *οἶκος*, *μελίβοιος*, *Ærumna*, *Cæfar* тощо. Слов'янською пишемо ці слова так: діаіта́, фарісаїн, еіквна, Васнлеїн, оікосъ, мелівоїн, аерѳмна, каєсарь. Але в давніх словах ми змушені розрізняти *ε* і *ευ* в подібних відмінках множини й однини: *τῶν κλεβρετῶν* – *τῆς κλεβρετῆς*, *τῶν τωροετῶν* – *τῆς τωροετῆς*; *τῶν τωροετῶν* – *τῆς τωροετῆς*; *τῶν μωροετῶν* – *τῆς μωροετῆς*; *τῶν σωροετῶν* – *τῆς σωροετῆς* тощо.

Теж зберігаємо відмінність між *ο* і *ω*: одне вживаємо в однині, інше – у множині, як-от: *τῆς χλωκομῆς* і *τῶν χλωκομῶν*; *τῆς βοιν*

НОМ і **ТЫМ** **ВЌИИИИ** та інші.

Між **и** і **ї** відмінність є: з **и** починаємо слово й закінчуємо. У всіх словах, у середині яких уживаємо приголосні, склад, що буде після них, пишемо з **и**, як-от: **їСТИИИИ**, **ВЕРІИИ**, **ИМІІІІІ** та інші.

З **ї** не починаємо слово й не закінчуємо (хіба якщо слова чужі, як-от: **їППАРХЪ**, **їМАТІІ**, **ЛЕВІ**, **МЕРАРІ** та ін.), але його вживаємо в усякому слові, якщо склад після **ї** розпочинається на голосний, як-от: **ВЛІІІ**, **ВЛІІІА** тощо. Якщо після нього стоїть приголосний, то **ї** переходить в **и**: **ВЛІІИХ**, **ВЛІІИМ**, **ВЛІІИМИ** та ін.; так само **ВІІЮ**, **ВІІЕШИ**, **ВІІЕТЪ**, **ВІІИХЪ**, **ВІІИТИ** та інші.

У родовому відмінку однини, на відміну від інших відмінків, прикметники жіночого роду пишемо з **и**, як-от: **ВЛІІІА**, **КРІІІКІА** та інші.

Змінюємо інші імена, дієслова, прислівники, дієприкметники, утворені з прийменником **при**, і пишемо з **и**, як-от: **ПРИІІТЕІІІЦЕ**, **ПРИІІЕІЮ**, **ПРИІІЕІІАІІ** та ін.

Про **и** відомо точно, що на початку слів і в

складах вимовляємо твердо, як-от: **исти́на**, **иско́ни** тощо. Приєднане до голосного **и**, яке саме творить склад, вимовляємо м'яко, як-от: **исти́ни**, **дво́ица**, **тро́ица**, **бо́лці́са** та інші.

и буває злитним, бо з попереднім складом в один склад зливається, як-от: **исти́ный**, **бо́лці́са**, **тво́й**, **ві́й** та інші.

Сполучник **и** вимовляємо твердо, займенник **и** – м'яко.

В усіх складах слова зазвичай **оу** і **Ѹ** не розрізняли, бо писарі вживали **оу** на початку слів, а **Ѹ** й **ѹ** – усередині й наприкінці, як-от: **оу́мѸдрю́**, **оу́стѸпю́**.

Ѡ не є буквою, і не двоголосним звуком, але складом. Ось чому зараховуємо його до букв лише умовно.

ѡ і **Ѣ** тільки в абсолютному кінці слова бувають уживані. Тому **ѡ** вживаємо наприкінці слова після твердого приголосного, **Ѣ** – після м'якого, як-от: **сосѸдѡ**, **че́стенѡ**, **ко́нѡ**, **сно́венѡ** тощо.

Ѥ на початку слова не вживаємо.

Ѧ вживаємо в усіх складах слова, як:

ѣсва, ѣста, снѣдохѣ тощо.

Замість **іє** сучасні переписувачі пишуть **є**: **сіре^ч**, **ест^Ѡ**. Однак наприкінці слова вживаємо двоголосний, який звучність перетягує: **оуєдиненіє**, **естество** тощо. До винятків належать слова єврейські, грецькі й латинські, як: **Єммануїл^ъ**, **елей**, **елемент^ъ** тощо. У них **є**, як і в слов'янських словах, до приголосного звука приєднаний, подібно до грецького епсилона або *e* латинського.

ю і ж. **ю** здавна вимовляємо як латинське *io* в словах **Юрѣ**, **Юры**, **Ювініай**, **Юдох^ъ** і всіх подібних. Нині ж вимовляємо так само, як **ж**. У слов'янському діалекті, де немає складу на **ю**, замість латинського *iu* вони бувають уживані, як: **стою^ю** або **сто^л**. Сучасні переписувачі **ж** залишили, утім замість нього довільно пишуть **ю**.

У руських словах польського і латинського походження і **іє**, і **ію** зберігають свої особливості й нині, як-от: **пахоліє**, **ліосѣ**, **маіор-їтас** та ін.

я і ѡ розрізняють так: перше пишемо на початку слів, друге – посередині й наприкін-

ці, як-от: **ЯВЛАШЕСА** та ін.

Ѹ. Тільки вживаємо в грецьких словах: іноді як голосний, позначений двокрапкою зверху, як-от: **ѸАКІНѸЪ**. Іноді як приголосний **в** без двокрапки: **ЄВАРІСТЪ**.

Г, Ф, З, П, Ѡ із грецьких приголосних для грецьких і деяких єврейських і латинських слів запозичені: **Граммáтїка, лóгїка, АпокалѸсіс, Фїлософъ, Алєξανдєръ, Люзърїа, Псалом, ДеодѠръ, ЇвнаѠанъ** та ін. Однак між **ф** і **Ѡ** ледь помітна різниця, бо ми пишемо **феоѠїлъ, Ѡїліппъ, фєкла, але Ѡеофїлъ, Фїліпп, Ѡєкла** та ін.

Ѕ. Ця буква позначає число шість **ς**, з грецької мови запозичене, але вона в слов'янській мові зайва, бо її замінює інша буква **з**.

а і ѡ; є і є; и і ї; ы і ѣ; о і ѡ навчать подальшого вживання, уміння відмінювати і дієвідмінювати та використовувати їх в інших незмінюваних частинах мови. Однак відомо буде, що **Ѡ** і **ѡ** розташовані на початку слова, як-от, в іменниках, дієсловах, дієприкметниках і прислівниках, створених

із прийменників **ω**, **ωбъ** і **ω̄**; **ω** лишаємо незмінним, як-от: **ωдѣваю**, **ωбличаю**, **ωхожію** та інші. Утворені з **со**, **во**, **вос**, **до**, **по**, **под**, **про**, відповідно зі всіма нескладеними **о**, зберігають цю літеру, як-от: **сотворю**, **воведа**, **возведа**, **донеда**, **понеда**, **подемлю**, **прохожда**, **противоида**; **онъ**, **осел**, **островъ**, **отрокъ**, **око**, **орел**, **отець** та ін.

ПРАВИЛА ОРТОГРАФІЇ

Перше

З великої літери пишемо початок строфи чи вірша, як-от:

Бгъ даюцѣ, зависть нимала спѣтъ:
Недаюцѣже, вса̄ трѣдъвотцѣса дѣтъ.

Після крапок: **Чадо** аще пристѣпаєши **работати** **Гдѣви** оуготови **дшѣ** свою **во** **искѣшеніе**.

Власні імена, як: **Бгъ**, **Гдѣ**, **Іс**, **Хс**, **Адам**, **Ева** та інші. Чини: **Царь**, **Патріарх**, **епкѣпъ**, **Воевода** та інші. Мистецтва, як: **Грамматика**, **Логика**, **Філософія**, **Феологія** та інші. Частини мови, як: **Има**, **Мѣстоименіе**, **Глагол** та інші.

Друге

Тому, хто хоче правильно писати, варто уважно зберігати спільне написання голосних і приголосних букв у складах: лише ті літери, які завершують склад, можна писати над рядками, інші літери не треба писати над рядками, як-от: **иѣси́** замість **ивси́**; **иѣпасе́**, замість **іспасе́**; **преѣзиде́**, замість **превзиде́**; **иѣ Бгѣ**, замість **ик Бгѣ**; **ца́рѣкѣй**, замість **цаѣскѣй** та інші.

Третє

Подібно до цього варто дотримуватися вживання закінчень у відмінках під час відмінювання та в часових формах під час дієвідмінювання: ні **о**, замість **ω**, ні навпаки; ні **ѡ**, замість **ѧ**, ні навпаки; ні **ѣ**, замість **ь**, ні **ѣ** замість **ѣ**, ні навпаки, окрім тих випадків, які змінюють відмінки; ні **ѣ**, замість **и**, або **ы**, замість **и**, не робити взаємозаміни. Бо вони творять форми відмінків під час відмінювання і дієвідмінювані форми.

Четверте

Таке правило зберігаємо й у деяких при-

голосних: ні **ф** замість **хв**, ні навпаки; ні **ц** замість **сч**, ні навпаки. Ні в грецьких словах **в** замість **у**; **г** замість **н** писати не можна: **хвала́**, а не **фала́**; **фо́рма**, а не **хво́рма**; **и́сче́ный**, а не **и́ще́ный**; **ни́цъ**, а не **ни́счъ**; **Евѣ́лїе**, а не **Евѣ́н҃гелїе**; **Аггѣ́ль**, а не **Ангелъ**. Ні **г** замість **ґ**, ні навпаки: **одиґі́трїа**, а не **одиґі́трїа**; **гора́**, а не **Го́ра** тощо.

П'яте

Уважно потрібно дотримуватися такого: у грецьких словах зберігати грецьку орфографію, у латинських – латинську, а в єврейських – єврейську, як-от: **Данїїл**, **Михаїлъ**, **Мартїнъ**, **Фїлозо́фїй** тощо.

Шосте

Потрібно зберігати дві букви **нн** у прикметнику, який закінчується на чистий **-ний**, наприклад: **стра́нный**, **смирѣ́нный**, **и́сти́нный**, **зако́нный**, **вказа́нный** тощо. У дієприкметнику ж пишемо одну: **чи́танный**, **смирѣ́нный**, **чте́нный**, **вказа́нный**, **ви́дѣ́нный** тощо.

ПРО ПРОСОДІЮ, або

про наголошування звука, яке верхньою просодією над словами позначаємо

Просодія імені вдвічі прийнятна замість напруги й ослаблення складу. Звідки і просодією, тобто посиленням голосу над потрібним словом вірша, її називають. Таким чином, прийнято виокремлювати просодію віршовану, якою правлять службу Божу. Другою вирізняють просодію ортографічну: це просодія ортографії, піднесення або спаду звука на письмі, що зберігає зміни й у вимові.

Про кількість просодій

Виокремлюють дев'ять ортографічних просодій: оксія, або гостра; варія, або тяжка; периспомени, або облечена; псілі, або тонка; дасія, або густа; ерик, паєрик, злитна, м'яка.

Про розподіл просодії

Просодію поділяють
на чотири групи:

{ наголос,
темп,
тон,
інтонація.

Про наголос

Наголос – це піднесення або зниження складу, або засіб милозвучності.

Є три наголоси просодії: гостра, тяжка і облечена. Гостра, бо має висхідний наголос; тяжка – низхідний; облечена – середній.

Про місце оксії, чи гострої

Є шість місць
гострої, це склад:

{ кінцевий,
прикінцевий,
проприкінцевий,
предкінцевий,
пропредкінцевий,
непіднесений.

ПОРАДИ

Слова, які мають на кінцевому складі гостру, тяжку або облечену, називаємо ізо-

стрені; на прикінцевому – преізострені, на проприкінцевому – пропреізострені, на предкінцевому – предізострені, пропредкінцевому – пропредострені, на непіднесеному – неприостримі.

Правило кінцевого складу

Якщо кінцевий склад короткий і односкладні слова котроткі чи довгі, ставимо гостру, як-от: **лицѐ, моѐ, бо, сѐ, челомъ, двѣрь, пѣръть, ѐ, ѣй** та інше. Над коротким не ставимо тяжку чи облечену.

Інколи односкладні слова бувають безпросодійні: **якоже в малѣ все речѣса.**

Правило прикінцевого складу

Якщо прикінцевий короткий має кінцевий короткий, то ставимо гостру, як-от: **слово, небо, море, ова** та інші. Якщо короткий перед наступним коротким, ставимо гостру.

Коли обидва довгі, як-от: **дѣвы, очи** та інші.

Якщо кінцевий довгий, а прикінцевий короткий, як-от: **новыи, ѣли** та інші.

Довгий до довгого і короткий до довгого тяжку чи облечену не застосовуємо.

Або довгий належить до довгого або короткого, як-от: **сѐрдце, зѐмный** тощо. Над довгою літерою облечену не треба ставити.

Над усіма іншими місцями в короткому або довгому складі ставимо гостру: на проприкінцевому: **пáстырa, ё́стество** та ін.; предкінцевому, як-от: **дѣ́ланіе, і́стиннаa**; пропредкінцевому: **свaщѣ́нническое, оу́зниковыма** та ін.; невіднесеному: **мѹ́ченическое, оу́ченическое**.

ПОРАДА

Також відомо, що кінцевий і прикінцевий склади, які вимовляємо зливо, теж мають гостру: **ма́й, сѐ́й, блѓй, зм́й, знóй, лювoдѣ́йство, свóйство** тощо.

Про місце варії, або тяжкої

Тяжка має одне місце, тобто довгий чистий кінцевий склад, як от: **твори́, нѐ́, зѣ́лѡ́, ѡ́, оудиві́те́ноє, чти́, двѣ́, три́** та ін.; і двовременний чистий, як-от: **лицá, à́, тво-**

рю, ю, несь тощо; крім кличного, над яким ставимо облечену, й окличного, над яким ставимо гостру.

Про місце периспомени, або облеченої

Є два місця облеченої:

склад { кінцевий і
прикінцевий.

Правило прикінцевого складу

Облечену ставимо, якщо прикінцевий склад містить довгий **и, ы, ѣ**, а останній закінчується на короткий **є** чи **о**, як-от: **дѣво, сыне, сіло, свѣте, твори́те** тощо. Винятком є слова, у яких два чи більше приголосних стоять після довгої голосної, як-от: **чи́сте, імже, іхже** тощо. Також до винятків належать **яже** жіночого й **їже** чоловічого роду множини.

Правило кінцевого складу

Облечену ставимо над довгим наголошеним голосним в односкладових і багатоскладових словах, що закінчуються на м'який **ь**,

як-от: **сѣнь, ядь, пѣть, рѣколѣть** тощо.

Перший виняток. Крім тих, що подовжені і два або більше приголосних після довгого голосного мають, як-от: **смѣрть, сохль, трѣсть, вѣтвь, виждь** та ін.

Другий виняток. Перед твердим **ѣ** ставимо гостру, як-от: **всѣкъ, челѣкъ, крѣсть, сѣдитѣ, твоихѣ** та ін. У родовому відмінку множини ставимо обличену, як-от: **челѣкъ, оученикъ, любодѣй** та ін.

Поради

Перша: якщо над односкладовими словами стоїть або гостра, або тяжка, або обличена, то над наступними просодії не ставимо, як-от: **что се, что есть, мы бо, даждь ми, мир ти, быст ми, кто сей** та ін.

Друга: двоскладові й багатоскладові слова, над якими стоїть гостра або тяжка, або обличена, приєднують односкладове слово, яке може бути без просодії, або тяжку й обличену в гостру перетворюють: **дадеми, тебѣ бо, приахѣта, внимаи ми, прочти се** тощо.

Трете: те само зберігаємо в словах, у яких на прикінцевому складі стоїть гостра або облечена, якщо після них наступне – однокладове: **сы́немо́й, оу́слы́ши ма́, да́дѣ́-теми, рцѣ́те что, ка́ко бо, а́ще ли, ста́ни зде́** тощо. Якщо в усіх частинах мови може бути збережено, то в невідмінюваних і в займенниках – ні.

Про темп

Темп належить до віршованої просодії; це подовження або скорочення голосного або складу.

Просодії темпу

є дві:

{ довга: **_**,
коротка: **U**.

Подовжуємо довгою, скорочуємо короткою.

Про тон

Тон – це вимова слова твердо або м'яко.

Просодії тону

є дві:

{ густа: **˘**,
тонка: **˙**.

Тверду вимову позначаємо густою, м'яку – тонкою.

Про місце псілі й дасії, тобто густої і тонкої

Густу ставимо на початку грецьких слів, що починаються з голосного й над ними дасія, як-от: **Ѹмнѣ, Ѹакінѣ, Ѹпакой** тощо.

Тонку ставимо на початку всіх слов'янських слів, що починаються з голосного, і деяких грецьких і латинських, як-от: **'єв-ноуѣ, 'агнец, 'Адвена** тощо.

Порада

Відомо, що слова, які починаються з голосного, у складному слові позбавлені тону, як-от: **соизволаю**, а не **со'изволаю**; **научаю**, а не **на'оуч'аю**; **возалкаѣ**, а не **воз'алкаѣ**. Якщо вони вжиті після прийменників, то зберігають тон, як-от: **со 'Адамомѣ, во'алч-вѣ, ко 'агнцѣ** тощо.

Про інтонацію

Інтонація – це якість зменшення інтонованого слова, або відокремлення редукованого, або злиття двох складів в один, або пом'якшення приголосного.

Існує чотири
просодії інтонації:

ерик: ˇ,
паерик: ^,
злитна: ˘,
м'яка: '.

Відокремлюємо ериком і паериком:
смíромъ, кˇ Бгґ, в́домъ: замість со-
мíромъ, ко Бгґ, во домъ; в́нѣтр^ чл́ка,
замість внѣтръ чл́вка.

Якщо ерик стоїть над приголосним, за-
мість редукованого, то його вимовляємо
твердо, паерик – м'яко, як-от: ча́стˇ – ча́ст^;
Пертˇ – перт^; замість ча́стъ – ча́сть; пёр-
стъ – пёрсть.

Злитною зливаємо: мо́й, ма́й, Моґсій,
змі́й та ін.

М'якою пом'якшуємо: по́л'ный на відмі-
ну від по́ный; во́н'же на відміну від во́нже,
окрім відмінності: со́н'мъ, хва́л'ный, сѣд'ба
та ін.

Про розташування ерика й паерика

Ерик і паерик ставимо на кінцевому скла-
ді: чл́кˇ, штецˇ та ін.; сѣй^, елєй^ та ін.; і в
односкладових вˇ, кˇ, сˇ: замість въ, къ, съ
чи во, ко, со та ін.

Про місце злитної

Злитна може стояти в будь-якому складі, як-от: **чѐстный** – **чѐстнѣйшій** та ін.

Про місце м'якої

М'яку ставимо з нахилом вправо над буквою, яку пом'якшуємо, як-от: **вѣдѣта**, **лѣбѣга**, **тѣлѣца** та ін.

ПРО РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ

Розділових знаків є десять: риска – /, кома – ,, двокрапка – :, крапка – ., роздільна – √, єдинитна – =, питальна – ;, здивувальна – !, вмісна – [], відокремлена – ().

Про місце риски

Риску ставимо на початку речення для позначення невеликої паузи, не перерваної віддихом.

Про місце коми

Після риски вживаємо кому для недовгої паузи, перерваної віддихом.

Про місце двокрапки

Після коми ставимо двокрапку для паузи, перерваної віддихом, після слів, які закінчують думку, однак фраза може бути продовжена.

Про місце крапки

Після двокрапки ставимо крапку, яка вказує на завершену думку: **Бл̄жѣнъ мѣжь иже неиде на совѣтъ нечестивыхъ, и напѣти грѣшныхъ нестѣ, инасъдѣлицѣ гвѣитѣ нестѣде: но въ законѣ Гд̄ни вола егѡ, и въ законѣ егѡ поучитса дѣнь и нѡчь.**

Про місце роздільної

Роздільну ставимо в таких словах, які можуть бути окремими і злитися в одне, наприклад, **скорбаше**, на відміну від **скорбаше**; **несущимъ**, на відміну від **несущимъ**.

Про місце єдинитної

Єдинитну, як і роздільну, ставимо в нероздільних словах, які переносимо з рядка в рядок, як-от, **приидѣте поклонѣмса** та ін.

Про місце питальної

Питальну ставимо наприкінці питальних речень, як: **Гд̄ни аще все время оустромеши царствіе еилево; и рци нам когда сѣмъ будѣтъ; и что [есть] знаменіе твоегѡ пришествіа и кончины вѣка; тощо.**

Про місце здивувальної

Здивувальну ставимо наприкінці здивувальних речень: **и́ дш́а моа смат́еса зъ́влѡ:**
и ты Гдѣи доколѣ!

Про місце вмісної

Вмісною виокремлюємо слова до написання божественного, або слова, що уточнюють зміст чужого висловлювання для кращого його розуміння, або слова, узяті з попередніх або наступних речень, що мають завершену чи незавершену думку: **яко оутѣбе [’естъ] истѡчнѣ живота;** або **елици оубо совершенны [’есмы] сіе мдрествѡим і**
Тогда възвратишася [’Апѣли] во Ієѣраим
ѡ горы нарицаемыя Слевѣнъ тощо.

Про місце відокремленої

Відокремленою виокремлюємо слова, які не належать ні до попереднього, ні до наступного речення, але самі собі стоять; якщо їх забрати, то висловлена думка залишиться цілою і завершеною, як-от: **И водни тыя воставъ Пѣтръ посрѣдѣ оученикъ рече** (вѣже народъ именъ вкъпѣ яко сто

двѣдѣсѣт) мѣжѣ брѣтѣ тощо.

Про титло і словотитло і що під ними пишемо

Титла пишемо так: ҃.

Словотитла пишемо так: ̣҃.

Обидва вживаємо в каліграфії, у самих тільки іменах Божих і в тих, що служать Божій честі, як-от: Гд̣҃ь, Бг̣҃ь, Ѡц̣҃ь, Сн̣҃ь, Дх̣҃ь; Іс, хс, Сп̣с̣ь, двѣ, ч҃тѣм, Бѣа, Мрїа, Цр̣ковь, 'Ев҃гліе, Сл̣нцѣ прв̣ное хс тощо.

Кінець короткого огляду ортографії.

Слава Богу за звершення.

Крім розподілу цих букв, варто знати, що таке склад, слово та речення.

Про склад

Склади бувають із букв. Склад – це сукупність двох чи багатьох букв або один голосний: оу по вах̣ь.

Про слово

Склади творять слово. Слово – це утворене зі складів називання речі, як-от: на м̣л̣ость.

Про речення

Слова творять речення. Речення – це сукупність слів, що має завершену думку, як: **оупова^х на м^тть Бжїю.**

Острог, 2019 року Божого



Наукове видання

Автор ідеї – *Віталій Максимчук*

Над перекладом працювали та карбували свої
імена на скрижалях істин:

*Дмитро Герасимчук,
Ірина Давидюк,
Вікторія Кухарська,
Тетяна Марценюк,
Ірина Місюра,
Віолета Немикіна,
Світлана Омелянчук,
Надія Савчук,
Ілля Цикалюк,
Анастасія Тимчук,
Олександра Ярошик.*

Редактор *Віталій Максимчук*

Верстка *Віталій Максимчук*

Ум. друк арк. 0,8. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

17.12.2019.